

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**TANÁRKÉPZÉSBEN RÉSZT VEVŐ HALLGATÓK
ÉRTÉKÍTÉLETEINEK SZERKEZETE
KÉT REGIONÁLIS EGYETEMEN
– A DEBRECENI EGYETEM ÉS A SZEGEDI
TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRJELÖLTJEINEK
ÉRTÉKSTRUKTÚRÁI**

Jancsák Csaba

Témavezető: Dr. Kozma Tamás



DEBRECENI EGYETEM
Humán Tudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2012

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A legutóbbi évtizedben a magyar felsőoktatásban számos rendszerintű változás történt: megtörtént az egyetemi integráció, bevezetésre került a kreditrendszer, megszűnt a felsőoktatási preszelekciós felvételi rendszer, a tanárképzés kétciklusúvá vált. Új képzési helyek, a korábbiaktól eltérő képzési formák jelentek meg, jelentősen bővült a felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma. A kilencvenes évek eleje óta történt társadalmi-politikai-gazdasági átalakulások a közoktatás világát is jelentősen érintették (oktatás depolitizációja, iskolaválasztási pluralizmus, az oktatás adminisztratív hátterének decentralizációja, iskolai autonómia kialakulása). E változások mozgatórugói a gazdaság és az oktatáspolitikai modern tendenciái, illetve maguk a fiatalok és szüleik voltak.

A tanárképzés – mivel célja szerint az oktatás rendszerének képez szakember-utánpótlást – nem független e mélyreható változásoktól. Azonban ez a rendkívül komplex viszonyrendszer összefügg a felnőtt társadalomban és az ifjúsági szcenárióban történt változásokkal is (a fogyasztói társadalom, információs társadalom, élménytársadalom, kockázati társadalom hatásai a társadalmi szolidaritásra, az értékekre, a normákra, a kultúrára, a műveltségre, a „tudás”-ra, a tanári pályára), amelynek következtében az iskolák belső világa megváltozott, de nemcsak az iskola hagyományos funkciói terebélyesedtek ki közösségi és szolgáltató funkciókkal, hanem részben újfajta tanárszerepek és szerepelvárások is megjelentek.

A változások sok szállal kapcsolódnak az egyetemi ifjúság világához (a felsőoktatási életszakasz kitolódása, diplomás munkanélküliség, szakmák presztízsének átalakulása, társadalmi egyenlőtlenségek meggyökerezése, az ifjúság fogyasztóként való megjelenése, többes identitások felszínre kerülése, értékválság-értékváltások). A felsőoktatási hallgatók életkeretei, iskolai életútja, életstílusa, életvitele megváltozott.

A kutatások sora által kitapintott társadalmi válság miatt napjainkra különösen felértékelődött az iskola, a pedagógustársadalom és a pedagógusképző intézmények szerepe. A pedagógusi

szerepkomplexumnak hangsúlyát-nem-vesztő részét képezi a nevelési vetület és ugyanakkor egyre hangsúlyosabbá válik az értékek közvetítése.

A tanárképzésben részt vevő hallgatók értékorientációinak mélyebb megismerése – fentiek miatt – kulcsfontosságúvá válhat, fontos lehet tudnunk, hogy ezen hallgatói réteg – a leendő pedagógus-generáció – milyen értékszerkezettel és a nevelési értékekről való nézetekkel bír.

A kutatás homlokterében a tanárképzésben részt vevő hallgatók értékszerkezetének mélyebb megismerése állt. A vonatkozó teoretikus és empirikus szakirodalomból kiindulva azt a célt tűztük ki, hogy megrajzoljuk, milyen különbségek fedezhetők fel két regionális egyetem, a Debreceni Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem tanárképzésben részt vevő hallgatói körében az értékorientációk között, a társadalmi nemek, a regionális hovatartozás, az intézményi klíma, a családi háttér, a szociális helyzet, a vallásosság és a pályaelkötelezettség aspektusából.

Az értékek világa és a nevelési értékpreferenciák összefüggésben állnak az intézményben folyó oktatás, képzés tartalma és az amelletti – nem formális és informális – elemekkel is, ezért azt is céljaink közé emeltük, hogy az ezekről való hallgatói visszajelzésekkel árnyaljuk ismereteinket.

2. Az alkalmazott módszerek

Az értekezés alapját képező empirikus kutatás az Alföld két felsőoktatási intézményében, a Debreceni Egyetemen és Szegedi Tudományegyetemen készült.

A kutatásunk első fázisában a két felsőoktatási intézmény rekrutációs területét vizsgáltuk a hallgatói statisztikák 2003/2004. – 2008/2009. tanévi adatainak elemzésével. A célunk ezzel az volt, hogy a hallgatói rekrutációs bázis alapján megrajzoljuk a két intézmény regionális hatókörét.

A kutatás második részében kérdőíves adatfelvételt valósítottunk meg, melyhez 79 kérdéscsoportból álló önkitöltős kérdőívet

szerkesztettünk. A kérdőív a hallgatók szociodemográfiai jellemzőinek, családi kapcsolatainak, iskolai életútjának, értékvilágának, jövőorientációinak, elhelyezkedési terveinek, és továbbá a pedagógus pályáról illetve a tanárképzésről való vélekedéseinek mélyebb megismerését szolgálta.

A kutatás adatfelvétele 2009 áprilisában történt a Debreceni Egyetemen (N=141) és a Szegedi Tudományegyetemen (N=385) a neveléstudományi tanszékek által az utolsó éves hallgatóknak meghirdetett tanárképzős kurzusokat felvett hallgatók, azaz a tanárjelöltek körében.

Az adatokat SPSS statisztikai programcsomag segítségével elemeztük.

3. A kutatás eredményei

A felsőoktatási hallgatók középosztályosodásának tendenciája a pedagógusképzésre nem érvényes, a magasabb társadalmi presztízsű rétegeknek önreprodukciója nem ezen a csekély társadalmi presztízzsel bíró képzési területen érvényesül, ezért a tanárképzést elsősorban az első generációs értelmiségképző funkció jellemzi. A két intézmény tanárképzése a szülői háttér szempontjából azonos képet mutat, mindkét intézmény tanárképzésében jellemzően az alsó-középosztályi szülők gyermekei vannak jelen.

Vizsgálatunk eredményeként az is kirajzolódott előttünk, hogy a két intézmény egymástól eltérő, egymást kiegészítő rekrutációs bázissal rendelkezik, az Alföld vonzaskörzetében.

A felsőoktatásba való átmenet vizsgálata során kutatási eredmények azt mutatták, hogy a két egyetem tanárjelöltjei esetében elsősorban a diplomaszerezés lehetősége, az adott szaktudomány iránti érdeklődés és a diákélet iránti vonzódás határozta meg a felvételi jelentkezést, de igen erős motiváló hatása volt körükben a munkanélküliség elkerülését célzó és a karrier-felépítésről való vélekedésnek is. A két egyetem hallgatói között a felsőoktatásba való jelentkezés esetében a motivációs tényezők, preferenciák esetében nem mutatható ki különbség, ami arra utal, hogy e szem-

pontból inkább a nemzedéki hatások érvényesülnek. A családi körből származó pályakép és előismeretek motiváló ereje is tényező a felsőoktatásba való átmenet során. A jelentkezések szempontjából hagyományos véleményformáló helyzetek (középiskolai osztályfőnöki óra és családi megbeszélés, orientáció) mellett nagy a kortársak befolyásoló ereje. Azonban mindkét intézmény hallgatói esetében a képzőhely jó híre, a város iránti vonzalom, az a vélekedés, hogy „ezen a szakterületen ez a legjobb intézmény” és a lakóhely közelsége a legfontosabb tényezők.

A hazai felsőoktatási hallgatókhoz hasonlóan, a tanárjelöltek is flexibilisen alakítják életkarrier-terveiket, melybe beépülnek a felsőoktatás és a gazdasági és társadalmi környezet viszonyrendszeréről, azaz tulajdonképpen a munkapiacra való átmenet problémáiról való vélekedések is. A tanárképzős hallgatók körében is kimutatható a kitolódó felnőtté válás, a posztadoleszcencia jelensége, melynek a továbbtanulás a hajtómotorja. Akik az oktatási rendszerben tovább kívánnak maradni, részben az oktatás által nyújtott ismeretek elsajátítása és készségek kialakítása, részben pedig a munkaerőpiacra való kockázatos kilépés és a felnőtté válás (a szülőktől való teljes leválás) bizonytalanságai miatt gondolkodnak így.

A két egyetem viszonylatában a hallgatók értékpreferencia sorrendjéből arra jutottunk, hogy a debreceni tanárjelöltek a tradicionális értékeket némiképpen felülértékelik a szegediekhez képest. A posztmaterális értékek a szegedi almintában kapcsolódtak magasabb átlagértékkel. A transzcendens jellegű értékek, mint az „igaz barátság” mindkét körben a legfontosabbak között helyezkedik el. Az ország gazdasági helyzetének romlásával párhuzamosan konstataált társadalmi anomióával magyarázhatjuk a „békés világ” felértékelődését. A tanárképzésben résztvevő hallgatók értékpreferenciái nem különböznek a korosztályos mintázatoktól. Adataink azt mutatják, hogy azok az életfelfogások, melyeket korábban a társadalmi intézmények (pl. egyház, állam) értéknormái határoztak meg, mára háttérbe szorultak. Megállapíthatjuk a posztmaterális értékek hangsúlyos jelenlétét, ezen belül is értékorientációban a szűk közösséghez kapcsolódó értékek (barátság, család, szerelem) az értékpreferenciák első harmadában való elhelyezkedését. A hallgatók a primer csoportokba (család, barátság) való visszahúzó-dását a tömegmédia véleményformáló hatásának csökkenése kíséri.

A tanárképzésben résztvevők értékpreferenciáiban a posztmaterialista értékrend, a tradicionális értékek köre és egy új materialista értékrend bonyolult egymásmellettségben van jelen. A vizsgált két regionális egyetem hallgatói esetében tehát értékkoegzisztenciát konstatálhatunk. E koegzisztencia sajátossága az is, hogy posztmateriális értékvilág két komponensben jelenik meg, a transz-történelmi jellegű univerzális értékek csoportjában és a posztmodern értékek csoportjában.

Az értékkorientációk közötti különbségeket elemezve azt találtuk, hogy a hallgatók neme, szociális háttere, vallásossága, intézményi hovatartozása és a tanári pálya iránti elkötelezettsége szempontjából beszélhetünk értékkorientációk közötti törésvonalakról, míg a családi háttér másik két jellemzője, az értelmiségi és pedagógusminta megléte, továbbá a regionális hovatartozás aspektusából kevésbé.

Nincsenek szignifikáns különbségek az értelmiségi és a nem értelmiségi családból származó hallgatók, továbbá a pedagóguscsaládból származó és a családi pedagógusszakmai kapcsolatokkal nem rendelkező hallgatók értékkorientációi között. A hallgatók állandó lakhelyét magába foglaló település regionális besorolása alapján szintén azt találtuk, hogy a két régióból a felsőoktatásba érkező fiatalok értékvilágában nincs szignifikáns különbség.

A hallgatólányok a posztmateriális, a fiúk pedig a materiális és a tradicionális értékkorientációkkal jellemezhetők.

A hátrányos szociális helyzetű hallgatók értékkorientációira az univerzális posztmateriális értékek jellemzők, és a nem hátrányos helyzetű hallgatók materiális orientációjúak. Kutatásunk eredményei szerint az értékkorientációk anyagiassága fordított összefüggésben áll a hallgatók anyagi körülményeivel. Eredményünk magyarázataként a gazdasági válságnak a hallgatók életvilágába való behatolását adtuk meg, és annak leginkább a szociálisan hátrányosabb hallgatók körében való fokozottabb megjelenését, amely a bőség társadalmából a szűkösség társadalmába való átmenetre és annak az értékek átrendeződésére való hatására utal.

A Debreceni Egyetem hallgatói a legközelebb az egység a természettel, a szerelem/boldogság, a szépség, a kreativitás (mint posztmodern posztmateriális) valamint a nemzet szerepe, a tradíciók tisztelete, a vallásos hit, a társadalmi rend alkotta (tradicionális)

értékorientációkkal jellemezhetők és távol állnak a materiális értékorientációtól. Az SZTE hallgatói pedig a belső harmónia, az igaz barátság, a békés világ, a szabadság, a változatos élet, az udvariasság, a családi biztonság, az érdekes élet alkotta univerzális posztmateriális orientációkkal jellemezhetők. Adataink alapján kirajzolódott egy tradicionális–posztmaterialista értékek mentén megkülönböztethető értékvilág, amelyben a Debreceni Egyetem hallgatói a tradicionális, illetve posztmodern a Szegedi Tudományegyetem hallgatói univerzális értékstruktúrában helyezhetőek el: a debreceni hallgatók szignifikánsan többen vallják a posztmodern értékeket, a szegedi hallgatók pedig szignifikánsan többen az univerzális értékeket.

A nevelési értékek preferálása terén ezen különbségek akként jelelték meg, hogy a debreceni hallgatók a közösségi értékek irányában a szegedi hallgatók pedig az individualisztikus értékek irányában elkötelezettebbek. Ezen eredmények az intézményi klíma az értékorientációkra tett hatására utalnak.

A válaszadók felekezeti hovatartozása alapján azt találtuk, hogy a minta kétharmadát kitevő római katolikus és református felekezetű hallgatók (összesen 320 fő) tradicionális értékorientációval jellemezhetőek. (Más felekezetek tagjai csekély számban szerepeltek a mintában.) A római katolikus és a református fiatalok a nemzet szerepe, a hazaszeretet, a vallásos hit, a tradíciók tisztelete, és a társadalmi rend értékeit preferálják. A felekezethez nem tartozó hallgatók (108 fő) univerzális értékorientációjuk (értékpreferenciáikat a belső harmónia, a szabadság, az igaz barátság, a változatos élet, a békés világ, az udvariasság, a családi biztonság, az érdekes élet értékei jelentik) és távol állnak a tradicionális értékektől. Mindegyik esetben szignifikáns eltéréseket állapíthattunk meg, azt tehát, hogy törésvonal rajzolódik ki, mely az introverzív-individuális, illetve közösségi-tradicionális értékorientációk között húzódik.

Más oldalról megközelítve ugyanerre jutottunk: a templomba járás gyakoriságában testet öltő vallásos aktivitás együtt jár az erősödő tradicionális orientációval és a materialista értékvilág elutasításával. Azok a fiatalok, aki hetente legalább egyszer járnak templomba a leginkább tradicionális értékorientációjuk, őket követik a havonta többször templomba járók. Az egy évben többször

templomba járó hallgatók esetében ugyanez a tradicionális orientáció mutatható ki. Azon hallgatók, akik soha nem járnak templomba univerzális értékorientációjuk és a legtávolabb állnak a tradicionális értékektől.

A magukat meggyőződéses vallásosnak tartó tanárjelöltek tradicionális értékorientációkkal jellemezhetők, és ugyanez mondható el a maguk módján vallásos fiatalokról is, míg a vallással kapcsolatban közömbös hallgatók materiális értékorientációjuk és a vallásellenes hallgatók pedig a leginkább a tradicionális érték iránt elutasítók.

A pedagógusszerepekkel és a nevelési értékekkel való azonosulás tényezőjét meghatározza a pálya iránti elkötelezettség identitás-fejlesztő hatása, ennek következtében a pedagóguspályára lépést tervező hallgatók értékorientációi távol állnak a materiális értékektől. A tanári pályára lépést tervező és az azt elutasító hallgatók között a tradicionális–materiális értékvilág közötti törésvonal húzódik. Azon hallgatókat, akik tanárok szeretnének lenni a tradicionális orientáció jellemzi, és elutasítók a materiális értékek felé. A tanári pályára lépést nem tervezőket viszont a materiális értékorientáció jellemzi és a tradicionális értékektől távol helyezkednek el.

A képzésről való vélekedések vizsgálata során a pedagóguspálya szempontjából fontos tulajdonságok képzés általi fejlesztéséről, illetve a képzés belső tartalmi elemeiről eredményeink megmutatták a képző intézmény hatását a leendő tanárnemzedékek által vallott értékek világára. Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy az értékek tekintetében kettős lánc köti a most formálódó leendő tanárgenerációt, egyrészt a pályaképben rejtőz elvárások, másrészt pedig a társadalmi valóság, azaz az ideák világa vs. a társadalom működésében tapasztalt zavar: a Tanárról élő mentális kép és a Relátum ütközése.

A hallgatókban a tanárképzés értéktételezése (nevelési ideálja, pedagógiai embereszményének értékvilága) és a társadalmi valóságról kialakult mentális kép konfrontálódik egymással (tehát asszimetria áll fenn az objektív, a szubjektív és az interszubjektív valóság között), ugyanakkor a képzés a tanárjelöltek értékelő rendszerének formálódását – az elméletre koncentrálo jellege és ugyanakkor a tömegességből adódó személytelensége miatt – nem segíti,

azaz nem támogatja a társadalmi, nevelési, pedagógiai értékek internalizációját, és nem készít fel az érték-transzfer szerepekre.

Ezen aspektusból vizsgálatunk eredményei alapján a pedagógus pályára céltudatosan készülő hallgatókról mondhatjuk azt, hogy az intézményben folyó érték-transzfer folyamatok továbbá pedagógusi minták informális tanulás útján való elsajátítására nyíltabbak, befogadóbbak, ezért a pedagógiai értékvilág internalizációja során körükben sikeres (pálya)szocializáció valósulhat meg.

4. A szerző tudományos közleményei

Könyvfejezet és tanulmány

Jancsák Csaba: Honnan rekrutálódnak a Szegedi Tudományegyetem hallgatói. In: *Szegedi Tudományegyetem. 85 éves a szegedi felsőoktatás*. SZTE, Szeged, 2006, 87-95 ISSN: 0133-4468

Jancsák Csaba: A felsőoktatási életszakasz és a hallgatók médiafogyasztása. In: *Kultúra – művészet – társadalom a globalizálódó világban*. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet, Szeged, 2007, 225-230

Jancsák Csaba: Történelmi reform a tanárképzésben. az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Szegedre kerülése, szervezeti kereteinek és képzési rendjének kialakítása és a szegedi egyetemmel való kooperáció egyes kérdései (1928-1937). In: *Klebensberg Kuno - A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2008, 141-164 ISBN 9789639573444

Jancsák Csaba: A tanárképzős hallgatók világának mélyebb megértése felé. Az értékek világa – a tanárképzős hallgatók körében végzett vizsgálatok alapján. In: *Fiatalkor a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúság világról*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2009, 94-109 ISBN 9789639573512

Jancsák Csaba: A tanárképzős hallgatók formálódó világa. In: *Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen, 2009, 153-167 ISBN 9789634732730

Jancsák Csaba: Az SZTE tanárjelölt hallgatóinak értékorientációi. In: *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2010, 68-89 ISBN 9789639573420

Jancsák Csaba: A Debreceni Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem tanárjelölt hallgatóinak értékorientációi. In: *Állandó párbeszédben. A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek*. Belvedere

Meridionale – Dél-alföldi Regionális Társadalomkutatási Egyesület,
Szeged, 2010, 94-113 ISBN 9789639573727

Jancsák Csaba: A tanárképzésben résztvevő hallgatók értékszerkezete
két regionális egyetemen. *Kultúra és Közösség*, 2011/2, 41-57 ISSN
0133-2597

Jancsák Csaba: Tanárjelöltek értékvilága. In. Kozma Tamás – Perjés
István [szerk.]: *Új kutatások a neveléstudományokban 2010*. Magyar
Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság – ELTE Eötvös Kiadó,
Budapest, 2011, 145-159 ISSN 2062-090X

Recenzió, ismertetés

An Educational Sociological Approach of the Hungarian Higher
Education (Kozma Tamás: Kié az egyetem? Whose is the University?
Educational Sociological Approach towards Higher Education)
Practice and Theory in Systems of Education 2006/1 148-152
<http://epa.oszk.hu/01400/01428/00001/pdf/0108jancsak.pdf>

Merre halad az Európai Felsőoktatási Térség? *Educatio*, 2007/2 341-
345 www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomssor/514

Az oktatás emberi jogi megközelítése. Az UNESCO 2007-ben meg-
jelent kötete. *Új Pedagógiai Szemle*, 2009/8-9 188-195
http://www.epa.hu/00000/00035/00135/pdf/EPA00035_upsz_200908-09_188-194.pdf

A társadalmi tőke és az iskola – Kapcsolati erőforrások hatása az is-
kolai pályafutásra (Pusztai Gabriella könyve). *Magyar Pedagógia*,
2010/1 97-99

Az ifjúkor átmenetei – a társadalmi bevonódás folyamatai és a sebez-
hetőség mintái a globalizált világban. *Educatio*, 2010 nyár, Fialatok,
333-336 www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomssor/1959